

Muhammed İktbal'in Hayatındaki Türk Kavramı

The Concept of "Turk" in the Life of Muhammad Iqbal

Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ¹, Doktora Öğrencisi Tuba İŞLER²

Öz

Bilindiği üzere dünyanın en önemli kültürlerinden birisi Türk kültürüdür. Muhammed İktbal de Türk kültürünün çeşitli uzantılarıyla tanışma imkanına hayatının ilk evrelerinden itibaren başlamıştır. Onun Türk kültürüyle tanışması özellikle II. Abdülhamit, İttihat Terakki dönemi bilhassa Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan'daki faaliyetleri çerçevesinde zemin bulmuştur. Dolaylı olarak Osmanlı Devleti, halife, İslamiyet gibi kavramlar Hint kamuoyunda tartışılmaya başlanmış, İngilizlerin bu kavramlar karşısında gösterdikleri olumsuz tavırlar aksi sedaların yeşermesini sağlamış ve savaşlar bu durumu hızlandırmıştır. Çanakkale Muharebeleri'nin Hint kamuoyunda uyandırdığı İngiliz karşıtı tepkileri hisseden Muhammed İktbal, bu konuda çeşitli faaliyetler içine girmiştir. İktbal, Osmanlı Türklerinin İngilizler karşısında gösterdiği cesareti, Hintli Müslümanların uyanışı için vesile kılmaya çalışmıştır. İktbal'in bu tavrı üzerinde güneş batmayan bir imparatorluğun gücünün kendi coğrafyasında ilk defa sorgulanmasının da başlangıcını teşkil etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve akabinde Mustafa Kemal'in önderliğinde Milli Mücadele'nin başlatılması, İktbal'in Türklere olan olumlu tavrını daha da pekiştirmiş, İktbal büyük bir şevk ve heyecanla İngiliz emperyalizmine karşı saf tutmuş, Milli Mücadele'nin yanında yer almıştır. İktbal gerek düşünce bazında gerekse fiiliyatta konuyla ilgili en esaslı çabaları sarf edenlerden birisi olmuştur. Onun için Osmanlı Türk'ünün kişiliği aynı zamanda kendi kişiliği, onun hedefi Hintli Müslümanların hedefi, başarısı mazlum milletlerin başarısıdır.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, Muhammed İktbal, Mehmet Akif Ersoy, Mustafa Kemal Atatürk, Türklük

Makale türü: Derleme

Abstract

As it is known, one of the most important cultures of the world is Turkish culture. Muhammad Iqbal had the opportunity to meet various extensions of Turkish culture beginning the first stages of his life. His acquaintance with Turkish culture took place, especially during Abdulhamit the Second, the period of the İttihat Terakki and during the activities of the Teşkilat-ı Mahsusa in India. The concepts such as the Ottoman State, the caliph and the Islam were started to be indirectly discussed in the Indian public opinion, the unfavorable attitudes of the British against these concepts aroused opposite thoughts and feelings and the wars accelerated this situation. Muhammad Iqbal, who felt the anti-British reactions which was caused by Canakkale wars, got involved in various activities. Iqbal struggled for the awakening of Indian Muslims by referring the courage of Ottoman Turks against the British. This attitude of Iqbal towards the power of the British empire was questioned in its own geography for the first time. The end of the First World War and the beginning of the national struggle under the leadership of Mustafa Kemal reinforced the positive attitude of İktbal to Turkish, he showed a great deal of enthusiasm and excitement against the British imperialism and supported National struggle. Iqbal was one of the hardest-working individual in terms of both thought and deed. The personality of Ottoman Turk is its own personality, his goal, became target of the Indian Muslims and his success was the success of oppressed nations.

Keywords: Mevlâna, Muhammad Iqbal, Mehmet Akif Ersoy, Mustafa Kemal Atatürk, Turkishness

Paper type: Review

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, aaltintas@aku.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-000-9473-5427>

² Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, tuba_isler@hotmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-5355-2034>

Atf için (to cite): Altıntaş, A. ve İşler, T. (2019). Muhammed İktbal'in Hayatındaki Türk Kavramı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 449-459.

Giriş

Dünyanın en önemli medeniyetlerinden birisi olan İslam medeniyeti ile Hintliler İslamiyet'in ilk yayılma dönemlerinden itibaren tanışmışlardır. Tarihi İpek Yolu'nun en önemli kaynaklarından olan Hint mamülleri İran-Anadolu üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmış, bu durum kültürler arası kaynaşma ve etkileşim alışverişini beraberinde getirmiştir. Anadolu, bu geçiş ve geliş gidişlerin odak noktalarından birisini oluşturmuştur. Türk hanedanlar belirli bir süre Hindistan üzerinde etkili olmuşlar, kültür ve medeniyetlerini bu topraklara yansıtmışlardır. Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de bu kültür ve ticaret alışverişi devam etmiştir. Deniz yollarının önem kazanması, gemi yapım teknolojilerinin gelişmesi, Ümit Burnu'nun keşfi Anadolu'nun ticari önemini azaltmışsa da etkileşimler kesilmeden devam etmiştir. Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Hindistan-İngiltere arasındaki en kısa yol olan Kızıldeniz-Süveyş-Akdeniz güzergahı stratejik bir önem kazanmıştır. Almanya'nın Doğu Politikası'nı ortaya koymasındaki en büyük nedenlerinden birisini oluşturmuştur. Almanya'nın İngiliz yönetiminde bulunan Müslümanları kışkırtma siyasetiyle paralel olarak Osmanlı Devleti de Pan-İslamist ideolojiyi ortaya atmış ve bunu uygulamaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya koyduğu İslamcılık siyasetinin en önemli uygulama sahalarından birisi hiç şüphesiz Hindistan olmuştur. II. Abdülhamit ile birlikte daha da sistematik ve derinliği olan bir hareket haline gelen bu siyaset Hindistan'da yaşayan Müslüman nüfusta dalgalanmalar meydana getirmiştir. Hindistan'daki bu kültür iklimi doğal olarak Hintli aydınlar üzerinde belirli bir tesir meydana getirmiştir.

Hindistan'ın İngilizler tarafından sömürülmesi, Hintlilerin ikinci sınıf muamelesi görmesi, İngiliz idare tarzının Hint halkının onurunu zedelemesi, İngilizlerin adaletsiz uygulamaları, zaman zaman Hint halkı tarafından İngilizlere karşı tepkilere yol açmıştır. Osmanlı-Almanya ittifakı kapsamında Berlin-Bağdat-Hicaz demiryolu projesi bilhassa İngilizlerin Hindistan hakimiyetlerine zarar vereceği endişesine kapılmalarına yol açmıştır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hintli Müslümanları İngiliz yönetimine karşı ayaklandırma çabaları ve bu çabaların kısmen başarılı olması, durumu daha da kritiklemiştir.

1. Muhammed İkbâl

Muhammed İkbâl, 10 Kasım 1877'de Hindistan'ın Pencap eyaletine bağlı Siyalkut'ta mutasavvıf bir anne babanın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Kur'an eğitimini medresede tamamladıktan sonra İslam Edebiyatı ile ilgilenmeye başlamıştır. Yükseköğrenimini tamamlamak için Lahor'a gitmiş, edebiyat, şiir ve tarih eğitiminin yanı sıra felsefe öğrenimini görmek için Devlet Koleji'nde de okumuştur. Burada tanıştığı Thomas Arnold ile uzun süre ilişkisini devam ettirmiş, onun refakatinde Batı kültürü ve felsefesini inceleme imkanı bulmuştur. Doğu İslam Kültürü'ne olan merakı konusunda ise hocası Mir Hasan'ın rehberliği altında kendisini yetiştirmiştir. İkbâl'in entelektüel donanımında bu iki ilim ve fikir adamının etkisi büyük olmuştur (Kılıç, 1994: 18). Bundan sonra eğitim hayatına Avrupa'da devam etmiş, hukuk eğitimi görmüştür (Okumuş, 2014: 8). İkbâl buradaki eğitim süreci boyunca her ne kadar muhafazakâr bir düşünce yapısına sahip olsa da Batı fikir ve felsefî akımlarından da etkilenmiş; Dante, Goethe ve Nietzsche gibi ünlü yazarların eserlerini eleştirel bir süzgeçten geçirerek kendi hayat felsefesine uyarlayabilme başarısını göstermiştir (Yener, 2013: 310).

İkbâl, yeteneklerini mensubu olduğu Hindistan ülkesi ve mağdur, mahzun Hintli Müslümanlar için harcamayı kendisine görev bilmiştir. Hindistan'ın İngiliz sömürsünden kurtulması için mücadele etmiş ve bu uğurda şiirler yazmış, konferanslar düzenlemiştir ki bölge Müslümanlarının İngiliz boyunduruğundan kurtulup bağımsızlıklarına kavuşmaları için bir adım atmaya çalışmıştır. Toplumun gelişimi önündeki engellerin kaldırılması, durağan değil, aktif bir halk kitlesinin oluşması yolunda gerekli olan bütün fedakarlığı göstermekten kaçınmamıştır. Bu süreçte İkbâl'in en büyük destekçisi; fikirlerine büyük saygı beslediği ve tasavvufi anlamda "manevi hocam" dediği kişi hiç şüphesiz Mevlâna olacaktır (Alap, 2013: 516). Mevlâna'nın kitaplarında, fikirlerinde adeta kendini bulan İkbâl, "Mevlâna'ya karşı duyduğu hürmet, sevgi

ve itimad hemen her eserinde göze çarpmaktadır” (İkbal, 1999: 83). Ancak bu hürmet, onu tamamıyla taklit etmek değil, fikirlerine yeni anlamlar yükleyerek modernize etmesiyle gerçekleşmiştir (Schimmel, 1990: 16).

2. Muhammed İkbal ve Mevlâna

Mevlâna; 1207 yılında Afganistan’ın Belh şehrinde dünyaya gelmiş ve tasavvufi bir ortamda yetişmiştir. Babası, Belh şehrinin ileri gelenlerinden olup sağlığında “Sultan’ül-Ulema” (Bilginlerin Sultanı) unvanını almış olan Bahaeddin Veled’dir (Şahinoğlu, 1991: 460). Annesi ise Belh Emiri Rükneddin’in kızı Mümine Hatun’dur (Konya Kütüphanesi, 2014). Bahaeddin Veled, saygın bir kimliğin yanı sıra büyük bir nüfuza da sahiptir. Dönemin Harzemşah lideri Alaeddin Muhammed Tekiş’e, Yunan Felsefesi’ne olan yakınlığı dolayısıyla ağır eleştirilerde bulunmuş, bu durumu fırsat bilen karşıtları, Bahaeddin Veled’in siyasi amaç güttüğü, taraftarlarıyla isyan hazırlığı içinde olduğunu dedikodusunu yaymışlardır. Bunun üzerine Alaeddin Muhammed Tekiş, ondan ülkeyi terk etmesini istemiştir (Öngören, 2004: 441). Bahaeddin Veled, Belh’ten ayrıldıktan sonra, önce henüz Moğollar tarafından işgal edilmemiş olan Semerkant’a gelmiştir. Ardından 1217 yılında Malatya’ya, 1219’da Sivas’a daha sonra da Erzincan üzerinden Akşehir’e geçmiş, burada dört yıl kalmış Akşehir’den sonra Larendede (Karaman) yedi yıl ikamet etmiştir. Burada oğlunu Şerafettin Semerkandi’nin kızı Gevher Hatun ile evlendirmiştir (Ritter,1988: 54). Kendisi ve ailesi 1228 yılında dönemin Selçuklu Hükümdarı Alaeddin Keykubat’ın davetleri üzerine Konya’ya yerleşmişlerdir (Fürûzanfer, 1986: 34). Mevlâna burada gerek babasından öğrenmiş olduğu Arapça ve Farsça dilleri gerekse medreselerde gördüğü eğitim neticesinde dönemin şartlarına göre büyük bir donanıma ve bilgiye sahip olmuştur. Bu bilgisi, babasının 1231 yılında vefatı sonrasında onun halefi olabilecek boyuttaydı (Şahin, 2013: 417).

Mevlâna her daim, ilerlemenin ve gelişimin savunucusu olmuş, bunu Allah’a olan manevi aşkla birleştirerek başta Mesnevi ve Divan-ı Kebir olmak üzere diğer bütün eserlerine yansıtmıştır. Bu iki genel fikir, yani hem ilerleme hem de İlahi aşk 20. yüzyılın önemli düşünür, şair, filozof ve devlet adamlarından biri olan Muhammed İkbal’i de etkilemiştir (Uyanık, 1993-94: 91). Bu sebeple Mevlâna, onda büyük etkiler yaratmıştır.

İkbal, yazmış olduğu eserlerin çoğunda Mevlâna’ya değinmiş, onun düşüncelerinden feyz aldığını her zaman dile getirmiştir. Bu düşünceleri desteklemesi bakımından İkbal’in 1915 yılında yayınladığı Esrar-ı Hodi adlı eseri, Hindistan’da Mevlâna’nın felsefesini yorumlayan en önemli yapıt olması bakımından diğer eserlerinden ayrılmaktadır. Bundan bir sene sonra adı geçen eserden ilham alınarak yayınlanan Rumuz-i Beyhudi adlı kitabının ilk sayfasında Mevlâna’ya ait bir beyitle başlaması da oldukça dikkat çekicidir:

"Gayret et, kendini bensizlik içinde arayıp bul,

Hakikati bilen sırf Yüce Allah'tır." (Halıcı, 1983: 139).

Ömrü boyunca bir kere bile İran’ı ziyaret etmemiş olan İkbal istisnasız her Farsça eserine, Mevlâna’yı övgüyle başlamış, onu manevi hocası olarak tasvir etmiş, düşüncelerine her zaman hayranlık beslemiştir (İkbal, 1958: 16). İkbal’de Mevlâna’nın en büyük etkisi Pakistan’ın Hindistan’da ayrılarak ayrı bir devlet kurulması düşüncesi olmuştur. İkbal Mevlâna’dan aldığı ilhamla Hindistan’da Müslümanların ayrı bir memleketi olması düşüncesini ilk defa 1930’da ortaya atmıştır. Ancak bunun gerçekleştiğini görememiştir (Halıcı, 1983: 139).

Ona göre Mevlâna, Fars dilinde Kur’an yazmış bir isimdir (Peker, 2013: 41). İkbal, Mevlâna’ya olan bağlılığını Armağan-ı Hicaz kitabında “Ben Mevlâna gibi Kabe’de ezan okudum. Can sırlarımı ben ondan öğrendim. Eski asrın fitne devrinde o, bu asrın fitne devrinde de ben...” (Yakit, 2007: 250), sözleriyle ifade etmiştir.

Farklı dönemlerde yaşamış olsalar da Muhammed İkbal, kendisindeki manevi zenginliğin kaynağı olarak Mevlâna’yı görmekte, onun etkisini eserlerine de yansıtılmaktadır.

Geniş bir çerçevede bakıldığında, Mevlâna'nın beslendiği Hint kültüründen İktbal'in de etkilenmiş olduğu gözlemlenmektedir. Bu sebepten dolayı Muhammed İktbal anlatılırken Mevlâna'ya değinmemek o konuyla ilgili verilmek istenen bilgiyi eksik kılacaktır. İktbal'in düşüncelerini, çağdaşlarına kıyasla farklı yapan en önemli nokta, fikirlerini beğendiği ve benimsediği Mevlâna'yı sadece taklit ve takiple yetinmemiş olmasıdır. Kendi felsefesinin süzgecinden geçirerek, halka ulaştırma düşüncesinde olduğu fikirler ve çalışmalar için bir hareket noktası tayin etmesidir. İktbal'deki bu farklılık ve yorum yeteneği, yeni anlayışların doğmasını sağlayacak, İslam'ın çağın şartlarına göre yorumlanmasına, aslı olmadığı halde geri kalmış, ilkel görüntüsüne yeni bir ışık getirecektir. Hem Mevlâna hem de Muhammed İktbal, kendi dönemleri içerisinde, İslam'ı dar bir çerçevede değerlendiren ve miskin insanların boş uğraşlarla meşgul olduğu bir toplumla ilerlemenin çok zor olduğu kanaatine varmışlardır (Yakıt, 2007: 266).

3. Muhammed İktbal ve Mehmet Akif

Muhammed İktbal'in Türklere olan ilgisi, sevgisi ve hayranlığı bilinen bir gerçektir. Türk Milleti'nin bağımsızlığına düşkünlüğü, bu uğurda göstermiş oldukları çaba, İktbal'in millet anlayışıyla örtüşmekte ve onun taktirini kazanmaktadır. Muhammed İktbal "millet" tanımını, ırk, soy ve bölge kavramlarına bağlı kalınmadan, dili, ırkı ne olursa olsun ulusların, Müslümanlık çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği şeklinde açıklar. Müslüman kişi, dünyanın bir başka yerindeki diğer Müslüman'ı yadırgamaz, kabullenir, ilgilenir, kendisini onlarla bütün görür, yargısına ulaşır (İktbal, 2001: 15-16). Bu konuyla ilgili şu mısraları örnek verilebilir:

"Soyla övünmek cehalettir. O tendir ve ten fanîdir.

Biz soy üstünlüğünü yaktık. Din ateşi bu soy üstünlüğünü yok etti.

Eğer soy soppu milletin bir parçası sayacak olursan, kardeşlik kalesinde bir gedik açmış olursun..." (Çelik, 2004: 173).

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldan itibaren dağılma sürecine girmesi, Batılılar için bir fırsat olmuş, bu sebeple ülke topraklarını paylaşım planları yapmaya başlamışlardır. Bu gerilemiş dönemde bile Muhammed İktbal, bağımsızlığına düşkünlükleriyle tanınan Türk Milleti'nin son gücüne kadar mücadeleyi sürdüreceklerinden kuşku duymamıştır.

Muhammed İktbal, Türk Milleti'nin bağımsızlık savaşını galibiyetle tamamlayacağına dair inancı konusunda yalnız değildir. Aynı dönemlerde yaşamış, Muhammed İktbal ile aynı düşünceleri paylaşan bir diğer isim Mehmet Akif Ersoy olmuştur. İki şair de kendi milletlerinin kurtuluşu için olan güçleriyle gayret göstermiş, milletlerine istiklal fikrini aşlamak için sağlam üsluplarını kullanarak şiir yazma yeteneklerini aracı olarak seçmişlerdir. Muhammed İktbal'in savunduğu önemli konulardan biri olan "çalışmak" kavramı Mehmet Akif Ersoy'un da öncelikleri arasında yer almış, her ikisi de bunun başarılabilmesi için koşulsuz, şartsız batının taklit edilmesi, kılık kıyafetlerin değiştirilmesi, müzik anlayışının batılılaşmasıyla mümkün olmayacağı kanaatine varmışlardır (Benli, 1987: 21). Konuyla ilgili Muhammed İktbal'in eleştirisi kendi dilinden şu mısralara dökülmüştür:

Garbın kuvveti ne çeng ne rebandandır,

Perdesiz kızların raksından değildir.

Lale yüzlü sihirbazların büyüünden değildir,

Çıplak bacaklar ve kesilmiş saçtan değildir.

Onun muhkem olması dinsizlikten değildir;

Onun parlaklığı Latin Harflerinden değildir.

Avrupalıların kuvveti ilim ve fendendir;

İşte bu ateşten onların ışıkları parlıyor.
Hikmet elbiselerin kesilmesinden ileri gelmez;
Sarı, ilim ve hünere mani değildir.
Ey şüh ve cür'etli genç! İlim ve fen için
Kafa lazımdır, Avrupa elbisesi değil. (Ayvazoğlu, 1995: 50-51)

Aynı eleştiriyi Türklere de yapan Muhammed İkbâl, bunu;

“Türkler kendisinden geçmiş, Avrupa’dan sarhoştur,
Avrupalıların elinden zehir içti.
İrak’ın tiryakını elden verdiği için ben
“Allah onlara yardımcı olsun”dan başka ne diyeyim?
Kendini göstermek zevkinden dolayı Avrupalıların kölesi oldu
Garplılardan şarkı ve raks getirdi” (Ayvazoğlu, 1995: 51). Şeklinde dile getirmiştir.

Mehmet Akif Ersoy da batılılaşma kavramına tıpkı Muhammed İkbâl mantığıyla bakmış, onun şiirlerine yansıttığı düşüncelerin benzeri mısraları, kendisi de yazmıştır:

“Cemaat intibâh ister, uyanmaz gizli yaşlarla!
Çalışmak!... Başka yol yok, hem nasıl? Canlarla, başlarla!
Alınlar terlesin, derhal iner mev’ûd olan rahmet,
Nasıl hâsir kalır ‘tevfiki hak ettim’ diyen millet” (Çelik, 2004: 180).

Mehmet Akif aynı temayı şu şekilde de dile getirmiştir:

“Âtîyi karanlık görerek azmi bırakmak...
Alçak bir ölüm varsa, emînim budur ancak...
Âtîyi karanlık görüvermekle apıştın?
Esbâbı elinden atarak ye’se yapıştın!
Karşında ziyâ yoksa, sağından ya solundan
Tek bir ışık olsun buluver... Kalma yolundan.
Âlemde ziyâ kalmasa, halk etmelisin, halk!
Ey elleri böğründe yatan, şaşkın adam, kalk!” (Çelik, 2004: 183).

Mehmet Akif Ersoy 1936, Muhammed İkbâl ise 1938 yılında hayatlarını kaybetmişlerdir. Aynı dönemlerde yaşamalarına rağmen birbirleriyle hiç karşılaşmamışlardır (Çelik, 2004: 191). Ancak, Mehmet Akif Ersoy onun bazı eserlerini Millî Mücadele yıllarında okuma fırsatını bulmuş, düşüncelerinin kendi fikirlerine yakın olduğunu ilk defa o zaman görmüştür. Bu sebeple de Türkçede “İkbâl” adına ilk defa Safahat’ın Gölgeler bölümünde yer veren isim Mehmet Akif Ersoy olmuştur (Yetiş, 2013: 482). Bundan sonra onun kitaplarını hep okumuş, vefatının ardından da Mahir İz ve Mısır müderrislerinden olan Abdülvehhab Azzam, Mehmet Akif Ersoy ile birlikte, Muhammed İkbâl’in şiirlerini büyük bir keyifle okuduklarını anılarına kaydetmişlerdir (Ayvazoğlu, 1995: 54-55). İkbâl’in eserlerinde Mehmet Akif’in adı geçmemiş olsa da onun fikirlerine benzer fikirler öne sürdüğü apaçıktır (İkbâl, 1999: 196). Ersoy’un kendisi de İkbâl’in sanatı hakkındaki düşüncelerini ve kendisine benzerliklerini şu ifadelerle dile getirmiştir:

"Ben bu şairin ufak bir risalesini Ankara'da görmüş ve sahibini kendime benzetmişim. Sarkta yetişen tasavvuf büyüklerinin bütün şiirlerini okuduktan sonra Garp felsefesini adamakıllı hazmeden İktbal hakikaten yaman şair. Zaten Hint Müslümanlarından ismini bilmeyen, şiirlerini ezberlemiş olmayan yok. Urdu lisanında yazılmış olmak tabiidir. Ancak benim gördüklerim Farisi. Mevlâna'yı çok okumuş, çok sevmiş. Ona 'Mürşidim' diyor. Nezdindeki iki eserin biri Peyâm-ı Meşrik'dir. Çok güzel gazelleriyle kıtaları var. Gazellerin bir ikisi bana sarhoş gibi nara attırdı (Ayvazoğlu, 1995: 53)." diyerek üzerinde bıraktığı etkiyi net bir şekilde ortaya koymuştur.

Aynı dönemlerde yaşamış ve paralel düşünceleri savunmuş olan Muhammed İktbal ve Mehmet Akif değerlendirmesini İsa Çelik şu şekilde yapmıştır:

"...Birisini Hint-alt kıtasında, diğeri ise Anadolu'da yaşayan iki İslâm şâiri Muhammed İktbal ve Mehmet Âkif, şiirlerinde ele aldıkları ana tema ve motifler açısından birbirlerine paralellik arz etmektedir. İçerisinde yaşadıkları dönemin sosyo-kültürel, sosyo-politik şartları onların şiirlerini şekillendirmiştir. Bu bağlamda her ikisi de aynı motifler üzerinde yoğunlaşmış, kendi halklarını uyuklarından uyandırmış, onlara irade ve güç bahşetmiş, eski izzet ve şereflerine kavuşmaları için faaliyete geçirmiş aksiyoner birer şâir fonksiyonunu icra etmişlerdir. Kendi milletlerinin edebiyatlarında İktbal ve Âkif kadar devrinin aynası olmuş, yaşadığı anın hemen hemen bütün içtimaî meselelerine sahip çıkmış şâirler az bulunur. İnsanın büyük ve ulvî varlık gayesi unutturulmuş, yüksek ahlakî değerlere sırt çevrilmiş bir dünyada, günü birlik basit ve denî menfaat çekişmeleriyle çirkinleştirilmiş bir hayat mücadelesinin hızlanarak sürdüğü çağımızda Muhammed İktbal ve Mehmet Âkif'in örnek şahsiyetleri, iman ve ahlak bütünlüklerinin genç nesillere emsal olması yegâne dileğimizdir" (Çelik, 2004: 191-192).

Görüldüğü üzere Türklük kavramı, bir kez bile görüşme imkânı bulamayan bu iki önemli şahsiyetin ortak noktası olmuş, her ikisi de kendi ülkelerindeki halkın uyanması ve cesaretlenmesi konusunda canla başla çalışmışlardır. Millî Mücadele Türkiye'sinde Mehmet Akif ile beraber bağımsızlık, özgürlük mesajları veren başka önemli isimler de mevcuttur. Bunlar daha çok Türkçülük üzerine yoğunlaşan ve kurtuluşun Türkçülük fikrine sadık kalınarak gerçekleşeceğine inanan Said Halim Paşa ve Ziya Gökalp'tir. Elbette İktbal de, Mustafa Kemal ve onun önderliğindeki Türk ordusuna duyduğu hayranlığın bir benzerini, savundukları düşünceleri beğendiği ve örnek aldığı Said Halim Paşa ve Ziya Gökalp'e de beslemiştir.

4. Said Halim Paşa ve Ziya Gökalp'in Muhammed İktbal'e Etkisi

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin akabinde İslamcılık fikrinin önem kaybetmesi, Türkçülük akımının baş göstermesine sebep olacaktır. Türklük, milliyetçilik ve Müslümanlık anlayışı Muhammed İktbal nezdinde önemli olduğu kadar, devrin önemli isimleri Sadrazam Said Halim Paşa ve Türkçülük şairi, düşünürü, sosyoloğu Ziya Gökalp için de oldukça hassas mevzulardı (İktbal, 1999: 196-197). Onlar Avrupa'nın yayılcı kültür politikaları karşısında direniş tavrı sergilemişler, bunun için farklı yöntemler kullanmışlardır (Kılıoğlu, 2013: 494-495). Kur'an ve hadislere uygun, pozitif bilimlerle çelişmeyen yeni bir bakış açısının doğması gerektiğine inanmışlardır (Gülmez, 2008: 61). İktbal'in bu uğurda kendisine örnek aldığı kişiler arasında Said Halim Paşa'nın da olduğu, Pakistan'ın önemli devlet adamlarından biri olan Muhammed Ali Cinnah tarafından da zikredilmiştir (İktbal, 1958: 16). Osmanlı Devleti'nin batıyı örnek almasının Türk kültürünü, Türk Milliyetçiliğini zedelememesi gerektiği fikri bu isimlerce de benimsenmekteydi. Aynı fikri savunanlardan birisi olarak İktbal, Avrupa'daki milliyetçilik anlayışının dinsizliğe yol açabileceği endişesini dile getirmiştir (İktbal, 1999: 188).

İktbal, Türkiye'deki dini ve siyasi hayatı şu şekilde özetlemiştir:

"Kısa bir zaman evvel Türkiye'de iki esas fikir hareketi mevcuttu; onlar Milliyet gurubu ve Dini Reform zümresi tarafından temsil edilmiştir. Milliyet gurubunun en yüksek alaka noktası her şeyin fevkinde devlettir, din değil. Bu mütefekkilere göre dinin, din olarak bağımsız bir fonksiyonu yoktur. Milli hayatta, bütün amillerin hüviyet ve fonksiyonların tayin eden asli

amil, devlettir. Onlar bu sebepten devlet ve din hakkındaki eski fikirleri reddediyorlar; kilise ve devletin ayrılması gibi... Millet nazariyesi, İslamiyet'te mevcut olmayan bir dualizmi telkin ettiği için yanlış yola saptırıyor" (İkbal, 1999: 197).

"Öbür taraftan, Sait Halim Paşa'nın başında bulunduğu Dini Reform zümresi, İslamiyetin idealizmle pozitivizmin bir ahengi olması üzerinde-yani esas nokta üzerinde-durmaktadır; ve İslam, hürriyet, müsavet ve solidarite (dayanışma) gibi ebedi hakikatlerin birliği olarak belirli bir 'vatan'a mensup değildir" (İkbal, 1999: 197).

Türkiye'de uygulanan Cumhuriyet adındaki yönetim şeklinin İslamiyet ile birebir örtüştüğünün vurgusunu yaparak düşüncelerine şu şekilde devam etmiştir: "Bence bu fikirler-doğru tatbik edilmek şartıyla- İslamiyet'in hakiki zatını teşkil etmekle beraber şimdiye kadar İslam tarihinin ilk asırlarından beri gelişen Arap imperyalizminin (emperyalizm) gölgesinde kalan, daha doğrusu onun kurbanı olan beynelmilel ülküsünün doğumunu göstermektedir. Bu yeni ülkü büyük milli şair Ziya Gökalp'in eserinde açıkça aksettirilmiştir. Onun, Comte'un felsefe sisteminden ilham alan şiirleri, Türkiye'nin bugünkü fikrini şekillendirmeye yardım etmişlerdir... Bu satırlar modern İslamiyet cereyanını açıkça göstermektedir. Bu anda her Müslüman millet kendi derin Ego'suna dalmaktadır dalmalıdır; bir zaman için kendi müşahedesini yalnız kendine teksif etmelidir; nihayet diri bir Cumhuriyet ailesini teşkil edecek kadar hepsi kuvvetli ve kudretli olacaktır. Milliyetçi mütefekkilere göre hakiki ve canlı bir birlik şöyle böyle sembolik bir riyaset sayesinde kazanılacak kadar kolay bir iş değildir. O birlik, ırki rekabetlerin müşterek ruhani maksatla tesviye edilip ahenge getirildiği hür, bağımsız birliklerin çokluğunda hakikaten tecelli etmektedir. Bana öyle geliyor ki Allah, İslamiyet'in, ne milliyetçilik ne de imperyalizm (emperyalizm) olmadığını ve suni hudud ve ırk farklarının onlara mensup olanların içtimai ufuklarını daraltmak için değil, yalnız tavsifini kolaylaştırmak için tanıdığı bir Cemiyet-i Akvam olduğunu gösteren hakikati bize yavaş yavaş açıyor" (İkbal, 1999: 199-200). Muhammed İkbal'in Ziya Gökalp ile ilgili görüşleri şu şekilde devam etmektedir:

"Aynı şairden, Din ve İlim adlı bir şiir, İslam dünyasında gittikçe beliren umumi dini görüşü daha fazla aydınlatacak: Şairin, Comte'un, insana zihni inkişafına dair (yani teolojik, metafizik, pozitif) nazariyesini İslamiyet'in dini görüşüne ne kadar güzel uydurduğu bu satırlardan anlaşılıyor. Ve bu satırlardaki din görüşü şairin, Türkiye'nin terbiye sisteminde Arapçanın yerine karşı aldığı vaziyeti de tayin etmektedir:

Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar manasını namazdaki duanın...
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur,
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hüda'nın...
Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın!

Dinin maksadı, kalbin ruhanileştirilmesi ise, insanın ruhuna girmelidir ve şaire nazaran, yalnız, ruhanileştiren fikirler anadiline bürünmüş olursa insanın içine girebilir. Hindistan'da, halkın ekserisi, Arapçanın yerine Türkçenin getirilmesini takbih edeceklerdir" (İkbal, 1999: 200).

5. Muhammed İkbal ve Atatürk

19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal çöküntü, bütün ülkede hissedilir durumu gelmişti. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında devletin ağır bir hezimetle uğraması, Avrupalı Devletlerin paylaşım planlarını yapmaları ve uygulamaya koymaları Hintli Müslümanları da olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin parçalanması demek İslam'ın ve Müslüman gücünün de parçalanması demektir. İkbal, siyasi iktidarın çöküşünün ulusal karakterin de çöküşü olduğunu biliyordu (İkbal

2001: 27). Türk Milleti'ni, yaşadığı bu zor günlerinde yalnız bırakmayıp kurtuluşa ermeleri için dua eden, hasta ve yaralı Türk askeri için para yardımı kampanyaları başlatan ülke, Hindistan olmuştur (Yüksel, 2010: 240). İki millet arasında ilk dayanışma burada yaşanmıştır.

Muhammed İkbâl, Türk Milleti'nin bu zorlu süreci, büyük önder Mustafa Kemal'in azmi ile başarıya kavuşturacağına yürekten inanmıştır. Bu sebeple Türkleri överek: "Gerçek şudur ki Müslüman devletler arasında bugün Türkiye, dogmatik uykudan uyanan tek devlettir. Müslüman devletler arasında yalnızca Türkiye, entelektüel özgürlük hakkını aramıştır. Yalnız o idealden gerçeğe geçebilmiştir" diyerek hayranlığını dile getirmiştir. (İkbâl, 1995: 219-220)

Müslüman devletler içinde yalnızca Türkiye, eskiyi tekrarlamak yerine yeni bilgiler arama yolundadır. Dolayısıyla Avrupa'da eskiyen birtakım değerler Türkiye için henüz yeni anlamlandırılmıştır, ancak bunu yaparken kendi değerlerine sadık kalmayı pek becerememişlerdir (İkbâl, 1999: 201-202).

Türkler, yaşadıkları büyük olaylar neticesinde edindikleri tecrübelerle birlikte kendi iç dünyalarına dönmüşler ve büyümeye, genişlemeye başlamışlardır (İkbâl, 1995: 220). Muhammed İkbâl bu düşüncelere olan inancını, kendi ülkesinde Türklere destek olmak için mitingler düzenleyerek, Türkler için şiirler yazıp kahramanlıklarını överek göstermeye çalışmıştır (Alap, 2013: 510). Zaten İkbâl'in şiirlerinin büyük bir kısmı Türkler ve Atatürk'ün yiğitliklerini anlatmak üzere yazılmıştır. Özellikle, eldeki kısıtlı imkanlara rağmen Mustafa Kemal Paşa komutasındaki ordunun Gelibolu ve Çanakkale bölgelerinde zafer kazanmayı başarmış olması kendi ülkelerinde olduğu kadar dünya Müslümanları için de bir umut ışığı olmuş, yeniden dirilişin ilk tohumları böylece atılmıştı. Özellikle Milli Mücadele döneminde Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağılmasının ardından Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ni açmış, orduyu yeniden yapılandırarak herkesin umut odağı olmuştur. Orduyu yeniden düzenlemesinin ardından gelen zaferler, onun askeri dehasını kanıtlamıştır. Pek çok acının yaşanmasının yanı sıra Batı'nın sürekli saldırı ve huzursuzlukları, Türklerin kendilerini kaderlerine terk etmek yerine daha da kuvvetlendirmiş ve şerefleriyle ölmeyi alçakça bir hayata tercih etmelerine olan inançlarını güçlendirmiştir. İkbâl bunu kendi ifadesiyle:

"Batı tufanı, Müslüman'ı Müslüman yaptı." şeklinde yorumlamıştır (Eşref, 1995: 59).

Muhammed İkbâl, Mustafa Kemal ve askerlerinin, Müslümanların kötü giden kaderine yeni bir sayfa açması bakımından, kilometrelerce mesafede bulunmasına rağmen hem maddi hem manevi tüm desteğini hissettirmiştir. Bu hissiyatı Muhammed İkbâl şu satırlarla ifade etmiştir:

"Dua edelim kardeşlerim, o bayrak, o burçlardan kıyamete kadar düşmesin. İslam'ın güneşi kararmasın, Allah, Müslümanları Hıristiyanlara karşı savunan Büyük Lider Mustafa Kemal'e yardım etsin. İslam'ın son askerlerini muzaffer kılsın" (Asrar, 1995:78) (Alap, 2013: 514).

Mustafa Kemal'in Batı'nın üstün donanımları karşısında şaşkınlık yaşamayıp dik duruşunu, mücadelecî ruhunu ise şu mısralarla dile getirmiştir:

"Bir ümmeti vardı ki, biz onun hikmet, akıl ve idraki sayesinde takdirin gizli alemindeki sırlara vakıf olduk. Bizim aslımız, rengi uçmuş bir kıvılcım iken onun bir bakışı ile cihanı kaplayan ve aydınlatan güneş haline geldik (İkbâl, 1956: 87-88).

Bir başka dizede Mustafa Kemal Paşa'yı şu şekilde över:

"Milletin kurtarıcısı öyle bir şan ve şerefle yola çıktı ki,

Yüzyıllık zindanlılar, kapının deliğinden seyirci oldular!" (Eşref, 1995: 62).

Gerçekten de Atatürk, hayatını ortaya koyarak Türk Milleti'nin bağımsızlığı önündeki tüm engelleri kaldırmaya yemin etmiş, liderliğe yakışır yeteneklerini bu uğurda vereceği savaş için kullanmıştır. Atatürk'ün bu özellikleri Hint ve İran Devrimleri'ni gerçekleştiren Müslüman

halka örnek olmuştur. Muhammed İkbal, her vesile ile Atatürk'e ve Milli Mücadele'de Türk halkının gösterdiği üstün gayrete ve başarıya karşı hayranlığını dile getirmiştir. Onun da kendi ülkesindeki Hintli Müslümanların İngilizlere karşı başlattığı bağımsızlık hareketinde Atatürk'ün liderliğini ve Türk halkının üstün gayretlerini örnek göstermesi kaçınılmazdı (İkbal, 1999:195-196). Türkiye'de yaşanan bu bağımsızlık mücadelesi, aslında kaderleri aynı olup farklı ülkelerde yaşayan Müslümanlar için de örnek olmuştur.

Sonuç

Kadim bir geçmişe sahip olan Hint Medeniyeti İslam Medeniyeti'yle çok erken tanışan medeniyetlerden birisi olmuştur. Selçuklular, Osmanlılar ve bilhassa II. Abdülhamit dönemi İslamcılık siyaseti, İngilizlerin baskısı altındaki Hintliler için adeta bir nefes alma havzası oluşturmuştur. İslamiyet'in yalınlığı, adaleti, insanlar arasındaki eşitlik vurgusu sömürülen Hintlilere ilginç gelmiş, bunun taşıyıcısı ve koruyucusu olan Osmanlı Devleti ile Türklere karşı Hindistan'da ilginin artmasına neden olmuştur. Muhammed İkbal de bu kültür armonisi içinde İslam, Osmanlı ve Türk kavramlarıyla tanışma imkanına kavuşmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin kendilerini sömüren İngilizlerle savaşması, Çanakkale'de yenilmez sandıkları İngilizleri mağlup etmelerinin ardından Kutül Amare başarıları, Hint kamuoyunda ve Muhammed İkbal'de ayrı bir sevinç ve haz meydana getirmiştir. Hintlilerin yapmak isteyip de yapamadıklarını Osmanlı Devleti'nin başarması İkbal'deki Türklere karşı var olan yakınlığı daha da arttırmıştır.

Mustafa Kemal'in Çanakkale Muharebeleri'ndeki başarısı, Çanakkale Muharebeleri'nin Hint kamuoyunda uyandırdığı İngiliz karşıtı tepkiler, Muhammed İkbal'i de derinden etkilemiştir. İkbal, Hintli Müslümanların İngilizlerin sömürgeci tavırlarına karşı daha fazla bilinçlenmeleri için büyük çaba sarf etmiştir. İkbal, Osmanlı Türklerinin İngilizler karşısında Çanakkale'de gösterdiği cesareti Hintli Müslümanların uyanışı için vesile kılmaya çalışmıştır. İkbal'in bu tavrı, üzerinde güneş batmayan bir imparatorluğun gücünün kendi coğrafyasında ilk defa sorgulanmasının başlangıcını teşkil etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve akabinde Mustafa Kemal önderliğinde Milli Mücadele'nin başlaması İkbal'in Türklere olan olumlu tavrını daha da pekiştirmiştir.

İkbal, Temmuz 1922'de yazmış olduğu "Mustafa Kemal Paşa'ya Sesleniş" şiirinde şunları dile getirmiştir:

"Bir millet var biz onun varlığıyla ulaştık

İlahi kanunların gizli gerçeklerine

Bir bakışta yön verdi bizlere, dağları aştık

Dünya güneşi olduk bir kıvılcım yerine

Koş Mustafa Kemal koş, atın çatlayana dek

Bizi tedbir mat etti, sana tedbir ne gerek?" (Asrar, 1995: 79).

Mehmet Akif'in Batı emperyalizmine karşı Türk Milleti'nin uyanış nedenlerinden birisi olan mesajları, İkbal'i de etkilemiş, İngiliz karşıtı söylemlerinin mesnetlerinden birisi olmuştur. İkbal, büyük bir şevk ve heyecanla İngiliz emperyalizmine karşı saf tutarak Millî Mücadele'nin yanında yer almıştır. Kısaca İkbal, kendi milletinin hedeflerinin Türkler tarafından Çanakkale, Milli Mücadele ve Büyük Taarruz'da gerçekleştirildiğini gördüğü için bir özdeşleşme ve hasret ihtiyacı hissetmiş, bunu yaşantısına, mücadelesine ve eserlerine büyük bir başarıyla edebi bir biçimde yansıtmıştır.

Kaynakça

- Alap, M. S. (2013). Türklerin Unutulmayan Dostu Muhammed İktbal, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*,8(9): 509-521.
- Asrar, N. A. (1995). Muhammed İktbal'in Eserlerinde Türkiye ve Türkler, *İ.B.Ş.B.K.İ.D.B, Uluslararası Muhammed İktbal Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İ.B.B Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (1995). Mehmet Akif ve Muhammed İktbal, *İ.B.Ş.B.K.İ.D.B, Uluslararası Muhammed İktbal Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İ.B.B Yayınları.
- Benli, S. (1987). *İktbal: Kişiliği, Felsefesi ve Eserleri Hakkında Düşünceler*, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Ürdün Dili ve Pakistan Araştırmaları Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Çelik, İ. (2004). Çağdaş İki İslam Şairi: Muhammed İktbal ve Mehmet Akif, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22: 151-192.
- Erçetin, Ş.Ş. ve Hamedoğlu, M. A (2007). *Küreselleşme Sürecinde Ulusal Liderlerin Rollerini ve Uluslararası İzdüşümleri*, ICENAS 38, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül, Ankara 2007.
- Eşref, A. B. (1995). Türkler ve İktbal, *İ.B.Ş.B.K.İ.D.B, Uluslararası Muhammed İktbal Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İ.B.B Yayınları.
- Fürûzanfer, B (1986). *Mevlâna Celâleddin*, (Çev: Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gülmez, B. (2008). *Muhammed İktbal'de Mistik Tecrübe*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Halıcı, F. (1983). Güney Asya'nın Kültüründe Mevlâna Rumi'nin Etkisi, *Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlâna Üzerine Araştırmaları*, Konya: Ülkü Basımevi.
- <http://konyakutuphanesi.gov.tr/Mevlâna/22-hz-Mevlânanin-hayati.html> (Erişim Tarihi: 07.08.2014).
- İktbal. (1958). *Esrar-ı Hodi Benliğin Sırları*, (Çev: Ali Nihat Tarlan), İstanbul: Yenilik Basımevi.
- İktbal. (1956). *Şarktan Haber*, (Çev: Ali Nihat Tarlan), Ankara: Kültür Yayınları,
- İktbal, M. (1995). *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (Çev: N. Ahmed Asrar), İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- İktbal, M. (1999). *Cavidnâme*, (Çev: Annemarie Schimmel), İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- İktbal, M. (2001). *Yansımalar*, (Çev: Halil Toker), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- İslam Ansiklopedisi. (1988), Yazan: H. Ritter, 3. Cilt, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kılıç, C. (1994). *Büyük Mütefekkir Dr. Muhammed İktbal Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları.
- Kılıoğlu, B. (2013). Muhammed İktbal'e Dair, *Hece Dergisi*, 193: 493-497.
- Okumuş, Z. (2014). *Muhammed İktbal'in Bilgi Anlayışı*, Kırıkkaleli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- Öngören, R. (2004) Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXIX, Ankara.

- Peker, H. (2013). Muhammed İkbâl'de Tanrı-Evren İlişkisi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1): 39-55.
- Schimmel, Annemarie. (1990). *Peygamberâne Bir Şair ve Filozof Muhammed İkbâl*, (Çev: Senail Özkan) Ankara: Güner Matbaası.
- Şahin, A. M. (2013). İkbâl ve Mevlâna, *Hece Dergisi*, 193: 417-425.
- Şahinoğlu, M. N. (1991). Bahâeddin Veled, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: IV, Ankara.
- Uyanık, M. (1993-94). Muhammed İkbâl'e Göre 'Çağdaşlık' Kavramı, *İslami Araştırmalar*, 7(1): 89-93.
- Yakıt, İ. (2010). Aşk Felsefesi Açısından Mevlâna'nın Muhammed İkbâl'e Etkisi, *Dünyada Mevlâna İzleri Uluslararası Sempozyumu*, 5(2): 247-267.
- Yener, A. G. (2013). Felsefe, Şiir ve Siyaset Üçgeninde Bir Düşünür: Muhammed İkbâl İçin Portre Denemesi, *Hece Dergisi*, 193: 310-315.
- Yetiş, İ. (2013). Türkçede Muhammed İkbâl, *Hece Dergisi*, 193: 475-487.
- Yüksel, H. (2010). Türk Devriminin Hindistan ve İran'daki Yansımaları, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 3(6): 237-254.